

Валентина Слома,

доктор юридичних наук, доцент, професор
кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9582-1236>

Надія Москалюк,

доктор юридичних наук, доцент, в.о.
завідувача кафедри безпеки та
правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2972-3352>

МЕЖІ ТА ОБМЕЖЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Проаналізовано доктринальні підходи щодо розуміння меж та обмежень здійснення цивільних прав. Приділено увагу тлумаченню даних категорій, їх змісту та класифікації. Зроблено висновок, що межі здійснення цивільних прав визначають певні нормативно встановлені рамки здійснення суб'єктивних прав, а обмеження суб'єктивних прав полягають у звуженні правомочностей учасника цивільних правовідносин.

Ключові слова: межі, обмеження, здійснення цивільних прав, цивільні правовідносини, учасник правовідносин.

Бібл.: 16

Sloma V., Moscaliuk N.

Limits and Restrictions on the Exercise of Civil Rights

An important place among the issues that arise in the exercise of subjective civil rights is taken by the question of the limits and restrictions on their exercise. In exercising his subjective right, a participant in a civil legal relationship is always in interaction with other persons, he cannot act indefinitely without taking into account the interests of these persons. According to Art. 13 of the Civil Code of Ukraine, a person exercises civil rights within the limits provided by the contract or acts of civil legislation. In exercising his rights, a person is obliged to refrain from actions that could violate the rights of others, harm the environment or cultural heritage. Actions of a person committed with intent to harm another person, as well as abuse of rights in other forms are not allowed.

The article analyzes doctrinal approaches to understanding the limits and limitations of civil rights. Attention is paid to the interpretation of these categories, their content and classification.

It is emphasized that the limits of the exercise of civil rights are a kind of guarantee of proper protection of the rights and legitimate interests of participants in civil relations. It is the limits of the exercise of subjective rights that characterize the process of exercising their powers without violating the rights and legitimate interests of other participants, which indicates the effectiveness of the limits of civil rights, defined by law or contract.

In some cases, restrictions may be imposed on the exercise of certain powers by participants in civil relations in order to enable another party to exercise its powers. In particular, this applies to the procedure for selling a share in the right of joint partial ownership (Article 362 of the Civil Code of Ukraine), the peculiarities of the regulation of servitude relations (Article 403 of the Civil Code of Ukraine), etc.

It has been concluded that the limits of the exercise of civil rights determine certain regulatory frameworks for the exercise of subjective rights, and the limitations of subjective rights are to narrow the powers of the participant in civil relations. Limits are set for all participants of the legal relations, and restrictions are inherent in the exercise of certain subjective rights.

Keywords: limits, restrictions, exercise of civil rights, civil legal relations, participant of legal relations.

Постановка проблеми. Здійснення цивільних прав полягає у реалізації суб'єктом правовідносин тих правомочностей, які становлять зміст його суб'єктивного цивільного права. Здійснення суб'єктивних

цивільних прав і виконання обов'язків розглядається у декількох значеннях: а) як діяння – визначена поведінка суб'єкта (дія чи бездіяльність) у конкретному та визначеному стані суспільних відносин, життєвих реалій, спрямоване на досягнення бажаного юридичного (формального) та фактичного результату; б) як закладений у праві (обов'язку) результат діяльності, тобто досягнення юридичної (правової) мети [1, с. 18].

Питання здійснення суб'єктивного цивільного права безпосередньо пов'язане з реальною наявністю в особи такого права, а не з можливістю набуття його у майбутньому. Суб'єктивне цивільне право особа може здійснювати шляхом вчинення як активних, так і пасивних дій. Прикладом пасивних дій може слугувати, зокрема, поведінка спадкоємця у процесі прийняття спадщини на підставі ч. 3 ст. 1268 ЦК України.

Серед проблем, які виникають, коли особа здійснює свої суб'єктивні права, варто виокремити питання меж та обмежень здійснення цивільних прав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науці цивільного права проблематика меж та обмежень здійснення цивільних прав висвітлювалась у працях українських і зарубіжних науковців, серед яких: Д. В. Горбась, В. О. Кожевникова, О. О. Кот, Є. О. Мічурін, М. О. Стефанчук, О. Я. Рогащ та ін.

Мета статті полягає у визначенні співвідношення меж та обмежень здійснення цивільних прав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для забезпечення соціальної цінності будь-якого суб'єктивного права, в тому числі цивільного, необхідно, щоб його можна було реально здійснити. Здійснення цивільних прав інколи справляє оманливе враження про спрощеність такого процесу. Ініціативність, свобода волі, автономність і варіативність поведінки суб'єктів цивільного права дають змогу зробити висновок, що використання правових можливостей є сферою безмежної самостійності особи. Проте гнучкість правового регулювання взаємодії осіб ще не означає, що активність суб'єктів може бути довільною, що правомірність поведінки є побажанням, а не вимогою права [12, с. 50].

Відповідно до ст. 12 ЦК України особа здійснює свої права вільно, на власний розсуд. Якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом.

Водночас свобода здійснення особою цивільних прав не є безмежною. Як зазначає Є. О. Мічурін, «суб'єктивне цивільне право іманентно охоплює поняття межі, яка й окреслює коло повноважень особи, визначає свободу її дій у середині цієї межі. Межі суб'єктивного цивільного права зазнають дію механізму правового регулювання, відповідно до чого для окремих прав визначаються обмеження, які не впливають на можливість здійснення суб'єктивного цивільного права як такої, втім здатні ускладнювати здійснення особою суб'єктивного цивільного права» [10, с. 31].

Відповідно до ст. 13 ЦК України цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. У процесі здійснення своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли би порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.

Таким чином, саме межі здійснення цивільних прав є своєрідною гарантією належного забезпечення прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин.

М. О. Стефанчук під межами права розуміє передбачені актами цивільного законодавства чи правочинним способом, якими правомочна особа здатна набути ті можливості, що містяться в юридичному закріпленні цих прав [15, с. 11].

Досліджуючи питання меж здійснення та обмеження права власності на тварин, Г. Л. Крушельницька зробила висновок, що свобода волі та можливості здійснення власником своїх повноважень щодо належних йому тварин доволі звужені, оскільки право власника діяти у своїх інтересах не має виходити за межі інтересів держави й суспільства, а також обмежується природними правами тварин [8, с. 72].

Для з'ясування сутності меж здійснення суб'єктивних цивільних прав, окрему увагу варто звернути на ч. 4 ст. 13 ЦК України, яка вказує на те, що особа зобов'язана в процесі здійснення цивільних прав дотримуватися моральних засад суспільства. Категорія «моральні засади суспільства» означає, що поведінка учасників цивільних правовідносин повинна відповідати ідеям добра та справедливості. Варто підтримати позицію О. В. Грицак, яка визначає категорію «моральні засади суспільства» у цивільному праві як певну сукупність імперативів, які можна охарактеризувати як динамічні; мають неписаний характер; виражають ступінь усвідомлення суб'єктами цивільних правовідносин цінностей, суттєвих у процесі реалізації ними майнових та пов'язаних з ними особистих немайнових прав. До них належать: неприпустимість зловживання правом; дотримання майнової самостійності та юридичної рівності тощо [3, с. 43].

На думку О. Я. Рогач, «межі здійснення суб'єктивних прав є різновидом правових обмежень, правовою гарантією забезпечення свободи поведінки індивіда. Їх встановлення відбувається в законодавчому (або в інший юридично значимий спосіб) порядку, а запровадження направлене на звуження сфери розсуду уповноваженого суб'єкта, що полягає у зменшенні кількості варіантів дозволеної правовими нормами поведінки суб'єкта правовідносин або її повної заборони у випадку недотримання таким суб'єктом юридичної свободи інших учасників правовідносин та інших обмежувальних критеріїв здійснення суб'єктивних прав» [13, с. 790].

Межі здійснення суб'єктивних цивільних поділяються за такими критеріями: 1) за змістом – межі здійснення, що полягають: у вимозі про недопустимість під час здійснення свого права вчиняти дії, які могли би порушити права інших осіб; у вимозі про недопустимість у процесі здійснення свого права вчиняти дії, які могли б завдати шкоди довкіллю; у вимозі про недопустимість у процесі здійснення свого права вчиняти дії, які могли би завдати шкоду культурній спадщині, тощо; 2) залежно від джерела встановлення – межі здійснення суб'єктивних цивільних прав, установлені актами цивільного законодавства та договором; 3) за сферою дії – межі, що стосуються здійснення всіх суб'єктивних цивільних прав, а також ті, що стосуються здійснення певної групи суб'єктивних цивільних прав, та такі, що стосуються лише окремих суб'єктивних цивільних прав; 4) залежно від підгалузі цивільного права, до якої належить суб'єктивне право, для здійснення якого встановлена межа, – межі здійснення речових прав, зобов'язальних прав, спадкових прав, особистих немайнових прав та прав, що виникають у сфері інтелектуальної власності [2, с. 4].

О. О. Кот зазначає, що залежно від юридичної конструкції існують індивідуальні межі здійснення цивільних прав – тобто межі, встановлені самими сторонами на рівні договору; загальні межі – звичайні норми законодавства, які, як правило, є диспозитивними, діють лише за відсутності встановлення індивідуальних меж сторонами договору; надзагальні межі здійснення суб'єктивних цивільних прав, які діють за відсутності будь-яких інших обмежень у договорі або в законі [6, с. 95].

С. Ю. Серьогін поділяє межі здійснення права на три групи: 1) обмеження, пов'язані з наявністю у законодавстві заборонних норм; 2) обмеження, які тим чи іншим чином пов'язані з правами та інтересами третіх осіб; 3) обмеження, що суперечать основним постулатам позитивістської правової теорії [14, с. 141].

Межі здійснення суб'єктивних прав виконують у механізмі правореалізації такі завдання:

- 1) розумно обмежують процес реалізації можливостей, закладених у змісті цивільного права, з метою ефективного задоволення потреб усіх суб'єктів відносин;
- 2) є засобом, який забезпечує здатність здійснення, оскільки стримують антисуспільні та негативні вияви здійснення прав зі сторони контрагентів у правовідношенні;
- 3) стимулюють активну поведінку уповноваженої особи, спрямовуючи її до правомірності;
- 4) є елементом позитивної відповідальності суб'єкта права в його відносинах з державою та окремими учасниками цивільного обороту через обов'язок особи співвідносити свою поведінку з встановленими в нормах межами та орієнтирами [12, с. 51–52].

У цивільному правовідношенні межі здійснення суб'єктивних прав характеризують процес реалізації учасниками своїх правомочностей без порушення прав та законних інтересів інших учасників, що свідчить про дієвість меж здійснення цивільних прав, визначених законом або договором.

Межі є більш загальним поняттям порівняно з обмеженням права, тобто в середині меж установлюються правові обмеження. ... Межі здійснення права можуть лише впливати на здійснення права, вказувати на правоздатність. Обмеження визначають неможливість здійснення прав на певному етапі [5, с. 18–18].

Згідно зі ст. 64 Конституції України встановлено, що конституційні права й свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Щодо цивільних прав, то відповідно до ст. 27 ЦК України правочин, що обмежує можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки, є нікчемним. Правовий акт Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб не може обмежувати можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки, крім випадків, коли таке обмеження передбачено Конституцією України.

В окремих випадках можуть встановлюватись обмеження щодо здійснення певних правомочностей учасниками цивільних правовідносин з метою забезпечення можливості іншому учаснику реалізувати свої правомочності. Зокрема, це стосується порядку продажу частки у праві спільної часткової власності (ст. 362 ЦК України), особливостей регулювання сервітутних відносин (ст. 403 ЦК України) тощо.

Характеризуючи обмеження майнових прав фізичних осіб, Є. О. Мічурін визначає їх як систему цивільно-правових засобів, які втілюються в механізмі позитивного правового регулювання через правові

норми, нормативні акти та акти застосування права і спрямовані на ускладнення здійснення суб'єктивного цивільного права заради суспільних інтересів чи додержання прав інших уповноважених осіб [10, с. 46].

На думку В. Маковецької, «обмеженнями здійснення права є обставини, за наявності чи відсутності яких дозволено чи заборонено реалізувати певні правомочності, що становлять зміст права, зокрема й вільно та автономно» [9, с. 42].

Приватноправовий підхід до правової категорії «обмеження» дає змогу встановити, що правова природа обмежень прав суб'єктів заснована на правових приписах системою засобів: наказів, дозволів, заборон, установлених у нормах актів цивільного законодавства та окремих індивідуальних постанов, виражених через акти встановлення права, спрямовані на ускладнення здійснення суб'єктивних прав осіб з урахуванням прав інших уповноважених осіб та суспільних інтересів. Обмеження за своєю сутністю виражають негативний аспект, а саме: забороняють (звужують або усувають) окремі можливості для здійснення суб'єктивного права [4, с. 80].

Підтримуємо думку Є. О. Мічуріна щодо того, що обмеження майнових прав фізичних осіб виявляється у тих суб'єктивних цивільних правах, що здійснюються в наявних межах, проте з урахуванням особливостей правовідносин відбувається додаткове ускладнення їх здійснення через дію механізму правового регулювання [11, с. 215].

Так, досліджуючи обмеження здійснення права на інформацію про стан здоров'я, Н. В. Ходєєва визначає його як правомірне втручання у це право шляхом збирання, зберігання, обробки та поширення інформації про стан здоров'я, яке передбачено як вітчизняними, так і міжнародними правовими актами [16, с. 77].

Таким чином, у разі обмеження права може бути не тільки повна неможливість здійснити право, а й часткове «утиснення» такої можливості, в т. ч. тоді, коли особі забороняється конкретний спосіб здійснення права [7, с. 132].

Висновки. Оскільки реалізуючи своє суб'єктивне право учасник цивільних правовідносин завжди перебуває у взаємодії з іншими особами, він не може діяти безмежно, не враховуючи інтереси цих осіб. Саме тому необхідно визначити чіткі межі здійснення суб'єктивних прав, а в окремих випадках – обмежень їх здійснення. Таким чином, межі здійснення цивільних прав визначають певні нормативно встановлені рамки здійснення суб'єктивних прав, а обмеження суб'єктивних прав полягають у звуженні правомочностей учасника цивільних правовідносин. Межі встановлюються для всіх учасників правовідносин, а обмеження властиві для реалізації окремих суб'єктивних прав.

Список використаних джерел

1. Вавилин Е. В. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Волтерс Клувер, 2009. 360 с.
2. Горбась Д. В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 18 с.
3. Грицак О. В. Моральні засади суспільства як оціночна категорія українського цивільного права. Адвокат. 2020. № 3 (114). С. 39–43.
4. Кожевникова В. О. Обмеження прав суб'єктів сімейних відносин: проблеми теорії та практики: монографія. Київ : Комп'ютерний дизайн, 2019. 520 с.
5. Кожевникова В. Співвідношення правової категорії «обмеження» з іншими правовими категоріями у праві. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 1. С. 18–21.
6. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.
7. Кот О. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 4 (87). С. 127–137.
8. Крушельницька Г. Л. Межі здійснення та обмеження права власності на тварин за законодавством України. Право і суспільство. 2015. № 6-2. Ч. 2. С. 67–73.
9. Маковецька В. Межі та обмеження здійснення права на належне батьківське виховання малолітніх осіб. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 7. С. 39–43.
10. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 463 с.
11. Мічурін Є. О. Межі та обмеження цивільних прав. Право і безпека. 2010. № 3 (35). С. 212–215.
12. Поротикова О. А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2008. 280 с.

13. Рогач О. Я. Поняття меж здійснення суб'єктивних прав в контексті дослідження категорії зловживання правом. Форум права. 2011. № 2. С. 786–791. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_127 (дата звернення: 02.05.2022)
14. Серьогін С. Ю. Критерії визначення меж здійснення особою суб'єктивних прав. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 116 (Ч. 1). С. 136–142.
15. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 21 с.
16. Ходєєва Н. В. Обмеження здійснення права на інформацію про стан свого здоров'я. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. Спецвипуск. Ч. 2. С. 77–81.

References

1. Vavilin, Ye. V. (2009). *Osushchestvleniye i zashchita grazhdanskikh prav [Implementation and protection of civil rights]*. Moskva: Volters Kluver [in Russian].
2. Horbas, D. V (2009). *Zdiysnennya sub'yektyvnykh tsyvil'nykh prav fizychnykh osib: ponyattya, sposoby, mezhi [The realization of subjective civil rights of natural persons: essence, modes, limits]*. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
3. Hrytsak, O. V. (2020). Moralni zasady suspilstva yak otsinochna katehoriya ukrayinskoho tsyvilnoho prava [The society moral principles as general concept of Ukrainian civil law]. *Advokat – Lawyer, 3 (114)*, 39-43 [in Ukrainian].
4. Kozhevnikova, V. O. (2019). *Obmezheniya prav sub'yektiv simeynykh vidnosyn: problemy teorii i ta praktyky [Restrictions of the rights of subjects of family relations: problems of theory and practice]*. Kyiv: Kompyuternyy dizayn [in Ukrainian].
5. Kozhevnykova, V. (2018). Spivvidnoshennya pravovoyi katehoriyi «obmezheniya» z inshymy pravovymy katehoriyamy u pravi [Correlation of the legal category «restrictions» with other legal categories in law]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law, 1*, 18-21 [in Ukrainian].
6. Kot, O. O. (2017). *Zdiysnennya ta zakhyst sub'yektyvnykh tsyvilnykh prav: problemy teorii ta sudovoyi praktyky: monohrafiya [Implementation and protection of subjective civil rights: problems of theory and practice]*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
7. Kot, O. O. (2016). Mezhi zdiysnennya sub'yektyvnykh tsyvilnykh prav [Limits of Exercising of Subjective Civil Rights]. *Visnyk Natsionalnoyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 4 (87)*, 127-137 [in Ukrainian].
8. Krushelnytska, H. L. (2015). Mezhi zdiysnennya ta obmezheniya prava vlasnosti na tvaryn za zakonodavstvom Ukrayiny [Limits of exercise and restriction of ownership of animals under the laws of Ukraine]. *Pravo i suspilstvo – Law and Society, 6-2*, 67-73 [in Ukrainian].
9. Makovetska, V. (2020). Mezhi ta obmezheniya zdiysnennya prove na nalezhne batkivske vykhovannya malolitnykh osib [Limitations and limitations on exercising the right for proper parental nurturing of children under the age of fourteen]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law, 7*, 39-43 [in Ukrainian].
10. Michurin, Ye. O. (2009). *Obmezheniya maynovykh prav fizychnykh osib (tsyvil'no-pravovyy aspekt [Restriction of property rights of individuals (civil law aspect)]*. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
11. Michurin, Ye. O. (2010). Mezhi ta obmezheniya tsyvil'nykh prav [Limits and restrictions of civil rights]. *Pravo i bezpeka – Law and Safety, 3 (35)*, 212-215 [in Ukrainian].
12. Porotikova, O. A. (2008). *Problema zloupotrebleniya sub'yektivnym grazhdanskim pravom [The problem of abuse of subjective civil law]*. Moskva: Volters Kluver [in Russian].
13. Rohach, O. Ya. (2011). Ponyattya mezh zdiysnennya sub'yektyvnykh prav v konteksti doslidzhennya katehoriyi zlovzhyvannya pravom [The Concept of Limits for Subjective Rights Realization in Context of Law Abuse Category Investigation]. *Forum prava – Forum Prava, 2*, 786-791. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_127 [in Ukrainian].
14. Serohin, S. Yu. (2013). Kryteriyi vyznachennya mezh zdiysnennya osoboyu sub'yektyvnykh prav [Criteria for determining the limits of a person's exercise of subjective rights]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn – Actual Problems of International Relations, 116, 1*, 136-142 [in Ukrainian].
15. Stefanchuk, M. O. (2006). *Mezhi zdiysnennya sub'yektyvnykh tsyvil'nykh prav [Limits of subjective civil rights]*. Extended abstract of candidate's thesis. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

16. Khodyeyeva, N. V. (2017). Obmezhennya zdiysnennya prava na informatsiyu pro stan svoho zdorovya [Limitation of implementation right to information about their health]. *Aktualni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi – Actual problems of native jurisprudence, Spetsvyпуск, 2*, 77-81 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.05.2022.